

4. Верб Л. Я. Половое воспитание старшеклассников как морально-педагогическая проблема: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. Я. Верб. – Л., 1972. – 161 с.
5. Выготский Л. С. Педология подростка / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во БЗО при педфаке 2-го МГУ, 1929. – 191 с.
6. Житомирский К. Г. Эмансипация педагогики. Педагогические статьи, главы из книги «Молох XX века (Правписание)» / К. Г. Житомирский. – М.: Янус-К, 2002. – 280 с.
7. Залкинд А. Б. Половое воспитание. – 2-е изд. / А. Б. Залкинд. – М.: Работник просвещения, 1930. – 337 с.
8. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 томах / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1985.
9. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976.
11. Сухомлинский В. А. Книга о любви / В. А. Сухомлинский. – М.: Молодая гвардия, 1983. – 191 с.

REFERENCES

1. Blonskii P. P. Otnosheniia mezhdru polamy [The relations between the genders]. Izbrannyye pedahohichieskie proizvedeniia. – M.: Nzd-vo APN RSFSR, 1961. S. 521–524.
2. Blonskii P. P. Ocherki detskoї seksualnosti [The outline of the children's sexuality]. Izbrannyye pedahohichieskii i psikhohohichieskie proizvedieniia. T. 1. M., Pedahohika, 1979. S. 202–277.
3. Vashchenko G. Vykhovnyi ideal. T. 1. Pidruchnyk dlia pedahohiv, molodi i batkiv. 3-ie vyd. [Educational ideal]. Poltava: Poltavskiy visnyk, 1994. 191 s.
4. Verb L. Ya. Polovoe vospitaniie starsheklassnikov kak moralno-pedahohicheskaiia problema. [Verb L. Gender education of the senior pupils as a moral-educational issue] dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. L. Ya. Verb. L., 1972. 161 s.
5. Vyhotskii L. S. Pedohohiia podrostka. [Pedology of the teenagers]. M., Izd-vo BZO pri pedfake 2-go MGU, 1929. 191 s.
6. Zhitomirskii K. G. Emansipatsiia pedahohiki. Pedahohichieskie stati, hlavy iz knihi «Molox XX veka (Pravopisaniie)». [Emancipation of pedagogics]. M. Yanus-K, 2002. 280 s.
7. Zalkind A. B. Polovoe vospitaniie. 2-e izd. [Gender education]. M., Rabotnik prosveshcheniia, 1930. 337 s.
8. Makarenko A. S. Pedahohichieskie sochineniia: v 8 tomakh. Makarenko A. Pedagogical works in 8 volumes. M.: Pedahohika, 1985.
9. Sukhomlinska O. V. Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. [Historical-pedagogical process: the new approaches to the general issues] K., A.P.N., 2003. 68 s.
10. Sukhomlinskii V. O. Vybrani tvory v piat tomakh. [Suchomlynsky V. Selected works: in 5 volumes]. K., Rad. shkola, 1976.
11. Suxomlinskii V. A. Knyha o liubvi. [The book about love]. M.: Molodaia hvardiia, 1983. – 191 s.

Стаття надійшла в редакцію 22.08.2017 р

УДК 377.8.091.3(477.44)"19"(091)

DOI: 10:25128/2415-3605.17.3.2

ТЕТЯНА ЗУЗЯК

zuzyak@ukr.net

кандидат мистецтвознавства, доцент,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, вул. Острозького, 32

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ВІННИЦЬКІЙ УЧИТЕЛЬСЬКІЙ СЕМІНАРІЇ

На основі архівних джерел розкрито історію становлення діяльності Вінницької чоловічої вчительської семінарії на початку ХХ століття. Охарактеризовано навчальні плани та програми цього навчального закладу, зокрема програму курсу «Педагогіка». Розглянуті процес формування професійних умінь і навичок у семінарії. Відзначено особливості проведення практичних занять з учнями, що сприяли розвитку у семінаристів педагогічних навичок у викладанні і вихованні учнів початкової школи. Охарактеризовано теми письмових творів з мови, та літератури, метою яких було навчити вихованців послідовній та зв'язній розповіді, вправного описування та логічно правильного розмірковування.

Показано, що разом з теоретичним навчанням і належним викладанням у Вінницькій чоловічій учительській семінарії особливе значення для формування умінь і навичок мала практична робота учнів у зразковому училищі. Доведено, що вихованці вчительської семінарії були найбільш підготовленими до ведення занять в початкових школах, добре знали програми і підручники та були достатньо компетентними з основних шкільних предметів. Зазначено, що випускники Вінницької чоловічої вчительської семінарії добре знали побут сільського населення, його духовні та матеріальні потреби, що сприяло успішній постановці навчально-виховної справи. Однак, скрутне матеріальне становище семінарії, відсутність загальноосвітньої бази, неусвідомлення чиновниками ролі вчителя у суспільстві гальмували розвиток педагогічної освіти в Поділлі в розглядуваний період.

Ключові слова: педагогічна освіта, Вінницька чоловіча вчительська семінарія, уміння і навички, практична підготовка.

ТАТЬЯНА ЗУЗЯК

zuzyak@ukr.net

кандидат искусствоведения, доцент,
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
г. Винница, ул. Острожского, 32

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ В ВИННИЦКОЙ УЧИТЕЛЬСКОЙ СЕМИНАРИИ

На основе архивных источников раскрыта история становления Винницкой мужской учительской семинарии в начале XX века. Охарактеризованы учебные планы и программы учебного заведения, в частности программа курса «Педагогика». Рассмотрены особенности формирования профессиональных умений и навыков в семинарии. Рассмотрены особенности проведения практических занятий с учащимися, которые способствовали развитию у семинаристов педагогических навыков в преподавании и воспитании учащихся начальной школы. Охарактеризованы темы письменных произведений по языку и литературе, целью которых было научить воспитанников последовательному и связному рассказу, качественного описания и логически правильного рассуждения. Доказано, что наряду с теоретическим обучением и надлежащим преподаванием в Винницкой мужской учительской семинарии особое значение для формирования умений и навыков имела практическая работа учащихся в образцовом училище. Доказано, что воспитанники учительской семинарии были наиболее подготовленными к ведению занятий в начальных школах, хорошо знали программы и учебники и были достаточно компетентными по основным школьным предметам. Отмечено, что выпускники Винницкой мужской учительской семинарии хорошо знали быт сельского населения, его духовные и материальные потребности, что способствовало успешной постановке учебно-воспитательной дела. Однако тяжелое материальное положение семинарии, отсутствие общеобразовательной базы, непонимание чиновниками роли учителя в развитии общества тормозили развитие педагогического образования в Подолье в рассмотренный период.

Ключевые слова: педагогическое образование, Винницкая мужская учительская семинария, умения и навыки, практическая подготовка.

TATIANA ZUZIYAK

zuzyak@ukr.net

Candidate of Art Criticism, Associate Professor,
Vinnitsia M. Kotsiubynskyyi State Pedagogical University
Ostrozkogo street 32, Vinnitsa, Ukraine, 21100

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL SKILL FORMATION IN VINNITSA TEACHERS' SEMINARY

The article reveals the history of the formation of Vinnitsa male seminary in the early 20th century using the archival sources. Educational curriculum and programs of the teachers' seminary have been analyzed, in particular the syllabus of the course «Pedagogy». Peculiarities of the professional skills formation in the seminary are considered. The peculiarities of conducting practical classes for seminary students, which promoted the development of teaching skills in the teaching and education of elementary school students, are analyzed. The article characterizes the topics for written works of the course 'Russian language and literature' which aimed at teaching the students consistent and eloquent story-telling, skillful descriptions and logically correct presentation of their arguments. It has

been proved that along with theoretical studies and the observation of exemplary teaching in Vinnitsa male seminary, students' practical work in the exemplary school had special significance for the formation of their skills. The great educational effect of the subjects of aesthetic education (compulsory for all pupils) such as singing, graphic arts, music, theory and practice of gardening, handicraft, carpentry and physical education, introduced in the seminary curriculum has been shown. It has been proved that the pupils of Vinnitsa male teaching seminary were best trained for conducting classes in primary schools, they were well-aware of the curriculum and textbooks of the schools and were competent enough about the basic subjects taught in elementary schools. It has been distinguished that a significant feature of Vinnitsa male teacher's seminary was the practical familiarizing students with the educational work of public schools in exemplary schools that operated at the seminary. It has been proved that the graduates of the teachers' seminary were mainly peasants who knew the life of the rural population, its spiritual and material needs well, what, in turn, contributed to the successful formulation of the educational work. The hardship of the material situation of the seminary, the lack of general educational system, and the lack of awareness of the teacher's role in the progress of society by the state officials prevented development of pedagogical education in Podillia.

Keywords: pedagogical education, Vinnitsa teacher's seminary, skills and abilities, practical training.

Для підготовки вчителів початкових шкіл впродовж другої половини XIX – на початку XX ст. в системі освіти Російської імперії (до складу якої входило Східне Поділля) вперше стали виникати державні спеціальні педагогічні навчальні заклади – чоловічі вчительські семінарії, що здійснювали загальноосвітню та спеціальну педагогічну підготовку майбутніх вчителів початкових шкіл. Проте на Східному Поділлі впродовж XIX ст. не було створено жодної вчительської семінарії, МНО Російської імперії свідомо гальмувало розвиток спеціальних педагогічних закладів, не зважаючи на те, що число початкових народних училищ швидко зростало, не говорячи вже про бажану заміну безправних вчителів. І лише у 1907 р. в с. Потоки Вінницького повіту було відкрито першу на Східному Поділлі Вінницьку чоловічу вчительську семінарію відповідно до законів Російської імперії.

Джерельною базою нашого дослідження слугували документи Державного архіву Вінницької області (ДАВіО) та матеріали дореволюційного періодичного друку.

Метою статті є розглянути особливості формування професійних умінь і навичок у Вінницькій вчительській семінарії на початку XX ст.

Історія чоловічої 4-класної Вінницької вчительської семінарії, відкритої 6 грудня 1907 р. в с. Потоки Вінницького повіту Подільської губернії розпочалась ще в 1880–81 р., коли Вінницька міська Дума постановила передати ділянку міської землі для улаштування в м. Вінниці вчительської семінарії для підготовки вчителів народних училищ. У 1884 р. навіть був надісланий огляд діяльності від попечительства жіночої учительської семінарії м. Москви для набуття досвіду, проте лише в 1903 р. «Селянська спілка» с. Потоки викупила у поміщика Мерінга маєток та запропонувала Подільському земству через Вінницького повітового предводителя дворянства графа Д. Гейдена прийняти в дар ділянку в 4-ри десятини для будівництва вчительської семінарії. Подільським губернським комітетом було порушено клопотання перед МНО про відкриття вчительської семінарії, яке було задоволене лише в 1907 р. А вже у 1908 р. на утримання семінарії виділили з державної скарбниці 24 тис. крб. [11, с. 233]. Директором учительської чоловічої семінарії в жовтні 1907 р. в с. Потоки був призначений колишній вчительський стипендіат університету, в якому прослухав курс педагогіки, випускник історико-філологічного факультету університету Св. Володимира В. Осташков [8, арк. 243–244].

Семінарія керувалась «Положенням» про вчительські семінарії» від 17 березня 1870, р., «Інструкцією» від 1875 р. та затвердженим 11 березня 1902 р. штатним розкладом 4-класних учительських семінарій Російської імперії та постановами та розпорядженнями попечителя КНО, тимчасовими програмами за 1903 р. З перших днів діяльності семінарії допускались певні відступи у навчальних програмах з дозволу попечителя КНО, зокрема в 1907–09 рр. викладання педагогіки здійснювалось із першого класу, а не з другого; основи алгебри – з підготовчого класу; в першому півріччі малювання не викладалось, а також у зв'язку із відсутністю викладача не було креслення, ручної праці; не відбувались заняття в саду та на городі, співи та музика. Станом на 1 січня 1908 р. семінарія нараховувала 77 учнів, на 1 січня 1910 р. – 115 осіб, на 1 січня 1912 р. – 150 учнів [1, арк. 9,12].

Аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що ідея про відкриття у Вінниці справжньої вчительської семінарії не полишала розум свідомих громадян. Впродовж 1906–09 рр. велась постійна переписка з попечителем КНО, і навіть були пропозиції щодо тимчасового розміщення семінарії у будинку Вінницької ЦВШ. І нарешті у зв'язку з тим, що земство не

змігало утримувати семінарію в с. Потоках, виникло питання про переведення її до м. Вінниці. Вінницьке міське управління з ініціативи Вінницького міського голови Н. Оводова звернулось до попечителя КНО з проханням про переведення семінарії із с. Потоки до м. Вінниці. На основі особливого розпорядження Ради міністрів від 23 червня 1909 р. Потоцька вчительська семінарія була фактично переведена до м. Вінниці і перейменована з Потоцької в Вінницьку 1 жовтня 1909 р. З 1-го вересня 1910 р. семінарія розміщувалась у будинку в передмісті «Старої Вінниці». Міське управління надалі відвело семінарії маєток у Замостянській частині міста (2,5 десятини землі), де розміщувалось головна будівля семінарії, 2-класне початкове училище, яке почало діяти 1 листопада 1909 р., і де були облаштовані квартири директора, садок і город.

Проте матеріальне становище семінарії було жалюгідним, про що свідчить лист директора семінарії попечителю КНО: «Навіть меблі довелося позичити у Вінницькому реальному училищі...» [2, арк. 9–9 зв., 18–18 зв; 10, арк. 219 зв.]. Крім того, аналізуючи архівні документи, нами виявленні відомості про жахливі умови проживання вихованців семінарії. Учні були надзвичайно малозабезпеченими, їхні квартири розкидані по місту, а це відповідно негативно впливало на хід навчання. Неодноразово впродовж 1910–14 рр. виникало питання щодо побудови будинку для інтернату та квартир для вчителів семінарії перед Вінницькою міською управою, проте міська дума не знаходила невідкладних причин для їх відкриття, аргументуючи тим, що семінарія готувала вчителів не для міських училищ, а для сільських [9, арк.1–2 зв., 239–242]. Жахливі умови існування семінаристів підтверджують і статистичні дані, зокрема: в 1912 р. було 180 захворювань на 148 учнів, майже кожен рік – смерті, впродовж 1911–12 рр. по одному випадку, в 1912 р. учнями було пропущено 5562 уроки, тобто на одного вихованця – 35,6 % уроків [2, арк. 60].

Від 1910-11 н. р. заняття у Вінницькій вчительській семінарії проводились відповідно до Міністерської програми за 1903 р. та вказівок з'їзду директорів інститутів та семінарій КНО від 16 червня 1910 р. [2, арк. 51]. У 1909–10 н. р. кількість годин на педагогіку як основний предмет, була збільшена і ця дисципліна викладалась з 1 класу (2 год. на тиждень у кожному класі) [3, арк. 170 зв., 171; 7, арк. 134–135 зв.]. На переконання керівника закладу метою викладання педагогіки в семінарії було опанування провідних основ та правил навчально-виховної справи в застосуванні до початкових шкіл, ознайомлення з правами та обов'язками вчителів цих шкіл. У курсі педагогіки містилися відомості про моральне, розумове, фізичне та духовне виховання, відомості про наукові та дидактичні методи учіння, загальні про дидактику та її зв'язок із загальною педагогікою. Для ретельного тлумачення основних правил морального та розумового виховання В. Осташков уводив до курсу відомості про класну і предметну системи навчання, методи розташування навчального матеріалу, форми навчання, навчальні засоби, дисципліну, загальні положення психології дитячого віку, шкільного порядку. Особливого значення директор приділяв особистості вчителя, розглядаючи нормативні акти, що стосувались обов'язків сільських учителів, а також короткі відомості з історії виховання та російської школи. На думку В. Осташкова, оскільки вивчення курсу педагогіки дуже обмежене, то вивчення надбань найбільш видатних діячів освіти всіх країн та часів (їхні прізвища зустрічались у педагогічних статтях та творах) потрібно було продовжувати шляхом опанування наукових статей цих педагогів [3, арк. 56–57].

Проте, як нами з'ясовано, В. Осташков у листі від попечителя КНО отримав зауваження щодо самовільного відхилення від тимчасових програм затверджених у 1903 р., [7, арк. 146]. У 1911–12 рр. викладачі семінарії намагалися впроваджувати власну тематику в навчальні програми, мотивуючи це тим, що їх розширення може позитивно впливати на світогляд учнів, хоча й не було дозволу попечителя округу на цю діяльність [3, арк. 192]. Аналізуючи розклад на 1910–11 н. р. спостерігаємо вивчення педагогіки лише у 3 та 4 класах (по 3 год. на тиждень в кожному класі) [3, арк. 82–82 зв.].

Вищенаведені факти свідчать про те, що програма навчання Вінницької вчительської семінарії суворо контролювалася з боку попечителя КНО та міністерства народної освіти Російської імперії.

Варто зазначити, що у вихованців 3 та 4 класів, де вивчалась педагогіка, практикувались написання двох домашніх творів на рік. Щодо цього директор семінарії зазначав: «Твори поповнювали знання учнів з предмету шляхом читання, виробляли вміння висловлюватись письмово науковою мовою». Впродовж 1911–14 рр. творчі роботи виконувались на теми: «Значення уваги для природного розвитку дітей у дошкільному та шкільному віці», «Зв'язок

між шкільним та домашнім вихованням», «Які умови необхідні для розвитку сильного характеру?», «Виховне значення праці», «Релігія як основа морального виховання», «Виховне значення фізичної та розумової праці» [2, арк. 2]. Твори вінницьких семінаристів з педагогіки були представлені, зокрема, на Всеросійській фабрично-заводській, торгово-промислової, сільськогосподарській і науково-художній виставці, яка проходила з 14 травня до 1 жовтня 1913 р у Києві. Ці роботи охоплювали напрями: «Про виховання уваги у дітей», «Які умови потрібні для розвитку сильного характеру?», «Значення пам'яті в розумовому розвитку учнів», «Значення наочності в навчанні», «Значення уваги для дітей дошкільного та шкільного віку», «Практичні заняття в учительській семінарії», «Вчитель – душа школи», Крім того, з педагогіки учні в канікулярний час склали конспекти з метою повторення курсу [2, арк. 26–26 зв.].

Велика кількість годин у семінарії відводилась на вивчення російської мови (16 год. на тиждень у всіх 4 класах), Закону Божого та наук про природу (10 год. на тиждень у всіх класах). Менше годин надавалось таким предметам, як історія, арифметика, геометрія та географія (по 7 год. на тиждень у всіх класах), алгебра (4 год.), фізика (6 год.) [3, арк. 82–83].

Письмові роботи виконувались також із Закону Божого, історії та російської мови. Варто відзначити твори з російської мови, історії російської літератури (класні та домашні), метою яких було навчити вихованців послідовній та зв'язній розповіді, вправного описування та логічно правильного розмірковування. Досягнення цієї мети зумовлювалось різнобічним розвитком вихованців і поступовим переходом від простого завдання до складного. У розподіленні творів за класами у Вінницькій семінарії дотримувалися такої послідовності: 1 клас – розповідь та опис, 2 клас – характеристики, порівняння, 3 клас – роздуми на різні теми з історії російської літератури за власним планом, 4 клас – роздуми на загальні теми, наприклад: «Іспити та перші дні мого перебування в семінарії» [2, арк. 29, 49–49 зв.; 3, арк. 40].

Вихованці 4 класу самостійно складали та обговорювали рецензії на книги та розповсюдженні в початкових школах підручники – букварі, збірники задач, роботи з праці, креслення, малювання. Складанню рецензій передувала бесіда, на якій з'ясовувалась мета, значення та вимоги, яким повинна задовольняти гарна навчальна книга або посібник, передбачалися питання, які потрібно було мати на увазі при складанні рецензій, зокрема: яка мета розглянутої книги; чи відповідає мета зібраному матеріалу; чи відповідає дитячій природі мова книги; яка освітньо-виховна роль книги та ін. [2, арк. 39].

Особлива увага в чительській семінарії надавалась проведенню практичних занять учнів 4 класу (12 уроків на тиждень), які сприяли розвитку у семінаристів педагогічних навичок у викладанні і вихованні учнів початкового училища. Навіть з'їзд директорів учительських інститутів та семінарій у 1910 р. постановив відмінити недільні чергування в зразковому училищі вихованців 4 класу у зв'язку з негативним впливом для класних занять [2, арк. 34]. Практичні заняття проходили у зразковому училищі, розподіл уроків був подібним до розподілу уроків у семінарії, а їх кількість з кожного предмета відповідало міністерській програмі для зразкових при семінаріях училищах 1903 р. Згідно з розкладом практичні заняття в зразковій школі проходили з арифметики, співів, російської мови, наук про природу (з понеділка до суботи), про що свідчать архівні документи [2, арк. 11].

Метою практичних занять з російської мови (навчання грамоті, пояснювального читання, граматиці) у Вінницькій учительській семінарії було ознайомити учнів з технічними прийомами викладання цієї мови в народній школі. На початку навчального року головна увага зверталась на заняття з першою групою, що давало можливість вихованцям практично ознайомитись із прийомами проведення вступних уроків (предметних бесід, усних розповідей), вправ, які підготовлювали до читання та письма, уроків читання та письма. На уроках пояснювального читання вихованці знайомились із прийомами проведення уроків: типового уроку пояснювального читання, уроків за допомогою аналізу та синтезу, складання плану, читання повчальних статей, художніх творів та народних казок. Уроки з граматики ознайомлювали з прийомами практичного вивчення у відповідності до завдань правопису, з методами правопису [2, арк. 30–31].

Таким чином, поряд із теоретичним навчанням і спостереженням зразкового викладання у Вінницькій учительській семінарії особливого значення для формування умінь і навичок набувала практична робота учнів у зразковому училищі. Теоретичне та практичне навчання продовжувалось 2 роки. Завданням педагогічної практики було ознайомити вихованців з тими

методами та прийомами, які на практиці виявлялися дієвими, дати можливість засвоїти технічні прийоми процесу учіння за допомогою практики, а теоретичне навчання мало за мету дати вихованцю уявлення про його педагогічну й дидактичну компетентність. Це досягалось за допомогою відвідування уроків вчителів, які демонстрували високий рівень педагогічної майстерності і професіоналізму.

Варто відзначити, що профільне міністерство почасти піклувалось про введення в курс семінарії предметів (обов'язкових для всіх вихованців) естетичного виховання: співів, графічного мистецтва, музики, прикладних знань із садівництва, городництва, ручної праці, столярного ремесла, фізичного виховання.

У навчальній програмі встановлювалась приблизна кількість годин естетичного циклу: малювання та креслення (10 год. на тиждень у всіх класах), чистописання (5 год.), співи (4 год. та 1 урок в суботу для всіх класів), ручна праця (13 год.), гімнастика (9 год.) [7, арк. 23, 82 зв.].

Співам приділяли особливе значення у семінарії, бо вихованці повинні були закінчувати курс з ґрунтовними теоретичними та практичними знаннями з викладання співу та влаштування хору. Згідно з міністерським розпорядженням на посаду вчителя співів призначались особи зі спеціальною педагогічною освітою або хоча б які мали вчительські звання та виявили себе у викладанні співів у початкових училищах [12, с. 458]. Варто зазначити, що зі співами безпосередньо було пов'язане навчання музиці, без її ґрунтового вивчення вчителю важко викладати співи та організувати хор і керувати ним [13, с. 138]. Систематичні заняття з музики впродовж 1908–1912 рр. у Вінницькій учительській семінарії не проводились. Наставник зі співів О. Лазарев не мав фахової підготовки з музики, а лише освіту регентського класу придворної капели [5, арк. 2 зв., 10]. Згідно з програмою на музику виділялося недостатньо часу – лише 2 уроки на тиждень у кожному класі. Однак на практиці уроки подвоювались, вчитель проводив додаткові уроки із розспівування, необхідного для звучання семінарського хору. Викладач музики був, зазвичай, керівником семінарського оркестру. У склад оркестру входили фісгармонія, 8 скрипок, по 2 альти, віолончелі, флейти, кларнети і мандоліни, контрабас, тромбон, бубен, барабани, корнет, 3 балалайки.

Також у семінарії був організований оркестр балалаечників. Усього в педагогічному закладі існували 2 хори, на репетицію яких відводилось додатково 7 год. на тиждень. Перший хор складався із 24 випускників семінарії, 8 учнів зразкового училища та 6 учнів міських училищ, другий – лише із 40 вихованців семінарії. До речі, у всій семінарії 25 % учнів були невстигаючими зі співів [3, арк. 48 зв.; 2, арк. 77].

Графічні мистецтва (малювання та креслення) в семінарії розглядали як естетичну освіту і графічну грамотність, знання з цих предметів було тісно пов'язані з промисловістю Подільської губернії. Під час навчання малюванню учні набували навичок правильно зображувати видимі предмети, каліграфічно та швидко писати, уміння креслити, використовуючи просторове уявлення при виконанні перспективних зображень. Наставник графічних мистецтв у семінарії з 1910 р. (з 1912 р. одночасно працював і в Вінницькому вчительському інституті) І. Шульга мав освіту вищого художнього училища при Російській Академії мистецтв, з 1914 р. цю посаду обіймав випускник Київського художнього училища В. Сильвестров [2, арк. 78]. Також з 1910 р. І. Шульга виконував обов'язки наставника із сільського господарства, займався з учнями садівництвом та городництвом [3, арк. 97]. Елементарні знання з ведення сільськогосподарських робіт, що були уведені в навчальні плани семінарій, сприяли в майбутньому підтримці авторитету вчителів серед місцевого населення, особливо в сільській місцевості.

Запровадження навчання ремеслам (ручній праці) було дуже важливим для майбутніх учителів, оскільки це впливало на фізичний розвиток учнів, розвивало естетичний смак. Вміння виготовляти прості наочні навчальні засоби та предмети домашнього вжитку, знайомство з обробкою дерева місцевих порід також розвивало навички та знання для життя, а також розвивало уміння, які використовувались у вивченні креслення, фізики, малювання, сільського господарства, наук про природу [13, с. 140].

Наставник з ручної праці в семінарії В. Юркевич, який працював з 1911 р., мав освіту Несвіжської вчительської семінарії Мінської губернії, в 1908 і 1911–1914 рр. навчався на 6-тижневих літніх курсах з ручної праці (художньої обробки деревини та металу) при Санкт-Петербурзькому вчительському інституті [6, арк. 8, 10]. Програма ручної праці з художньої

обробки деревини була розроблена цим викладачем відповідно до умов, в яких розташовувався клас ручної праці, і залежно від кількості учнів та за ступенем складності. Кімната ручної праці перебувала в незадовільному стані, у ній було із 13 верстатів та 1 токарний станок. В ній одночасно могли працювати не більше 15–18 осіб, а на кожного учня відводилась 1 год. заняття ручної праці, лише 1/6 часу від необхідного обсягу [2, арк. 9 зв., 74–75].

Уроки гімнастики проводились в рекреаційній залі одночасно з двома класами педагогом, який мав освіту випускника кадетського корпусу або артилерійського училища. 2 тижні перед Різдом та Масляною учні займались танцями [1, арк. 72].

Велика увага у вчительській семінарії приділялась позакласним заняттям: читанню книг, екскурсіям, музично-вокальним вечорам з танцями.

Розвиток бажання до розумного та всеохоплюючого читання в учнів – одне з головних завдань семінарії, яка повинна була випускати освічених та професійно спрямованих учителів. В бібліотеці для вчителів семінарії станом на 1 січня 1910 р. налічувалося 999 назв у 1816 томах. Серед них журнали тільки російською мовою: «Журнал Министерства Народного Просвещения», «Киевская старина», «Церковний вестник», «Русский паломник», «Исторический вестник», «Филологический вестник», «Русская школа», «Педагогический сборник», «Сельский хозяин», «Плодоводство», «Родник», «Природа и люди», «Русское чтение», «Вестник народного образования», «Физическое обозрение», «Музыка и пение», «Вестник учителей рисования», «Вестник Европы», «Екскурсионный вестник», «Педагогический листок», «Воспитание и обучение», «Вестник воспитания» та ін [4, арк. 24]. Популярними для читання були твори Л. Толстого, Ф. Достоєвського, І. Тургенєва, І. Гончарова, М. Гоголя, І. Потапенка, В. Скотта, Ч. Дікенса, Й. Гете та ін. [2, арк. 22–22 зв.].

У зв'язку з необхідністю розширення світогляду та із суто освітньо-виховною метою в семінарії проводились екскурсії на околиці Вінниці, а також кількадевні увіддаленні міста Росії. Екскурсії проводив наставник з наук про природу для ознайомлення з місцевою флорою, фауною та геологічною будовою, історією та географією, для ознайомлення із старовиною і топографією місцевості, для спостереження форм поверхні, особливостей зрощення ґрунтів, рослинності. Наставник із геометрії проводив екскурсії для ознайомлення з землемірними вимірюваннями та для навчання учнів складанню земельних планів. Упродовж 1910–1911 н. р. відбулось 3 такі екскурсії з наставником геометрії, 2 – з викладачем наук про природу, в 1911–12 н. р. – 2 із землеулаштування, 4 з наук про природу та 2 історико-географічних. У 1908 р. та 1913 рр. учні 3 та 4 класів відвідали Київ, потім спустились по Дніпру до Черкас. У 1911 р. відбулась екскурсія за маршрутом Вінниця – Вільно – Санкт-Петербург – Москва – Київ – Вінниця, у 1912 р. на пожертви графа Гейдена в розмірі 200 крб. – за маршрутом Вінниця – Смоленськ – Бородіно – Москва – Троїце-Сергієва лавра – Санкт-Петербург – Вільно – Вінниця [2, арк. 24-24 зв.; 4, арк. 65]. Зауважимо, що екскурсії сприяли локалізації навчального матеріалу, який міг бути перевіреном безпосередніми спостереженнями лише на місцевості.

Один чи два рази на рік у семінарії проводились літературно-музичні вечори з танцями, літературно-музичні ранки з нагоди ювілейних святкувань та історичних подій, зокрема: в 1909 р. – Гоголівський ювілей, в 1910 р. – на честь М. Пирогова, в 1911 р. – день звільнення селян, до 200-річчя від дня народження М. Ломоносова, в 1912 р. – до 100-річчя Бородінської битви, річниці заснування семінарії тощо. Вихованці брали участь, у декламуванні віршів, зокрема М. Некрасова й інших поетів, виступі учнівського хору (наприклад, виконання уривків з опери «Фауст»), грі учнівського оркестру (мазурки Ф. Шопена), постановці п'єс, танців та ін [2, арк. 35–35 зв.; 4, арк. 5; 3, арк. 38–38 зв.].

У Вінницькій учительській семінарії до праці, порядку та дисципліни учні привчались шляхом точного розподілу часу між заняттями і відпочинком, розумовою та фізичною працею, у навчальні дні у вихованців взагалі не залишалось вільного часу. За незадовільну поведінку навіть практикувалось зниження бала і можливість позбавлення стипендії за згодою педагогічної ради; наприклад, у 1911–1912 рр. було позбавлено стипендії 3 учнів. Керівництво закладу дбало про моральне виховання, учні відвідували церкву міської гімназії. Крім того, у 1911 р. попечитель шкільного округу П. Зілов видав циркуляр про обов'язкові молитви перед класними заняттями [2, арк. 13–14 зв.]. Отже, життя вихованців Вінницької чоловічої вчительської семінарії було регламентовано у суворо православному російському дусі: беззастережне виконання настанов

церкви, дотримання постів, читання релігійно-моральних книг, духовні співи відповідно впливали на їх самостійне життя поза семінарією.

Таким чином, Вінницька чоловіча вчительська семінарія була першим спеціальними педагогічним закладом для підготовки вчителів сільських народних училищ в Східному Поділлі. Після її закінчення молодь не мала змоги продовжити свою освіту в жодному вузі. Діючи в дуже складних умовах, передусім через політику русифікації, та воєнний стан, цей навчальний заклад не зміг суттєво вплинути на розвиток педагогічної освіти в регіоні. Попри це вихованці Вінницької вчительської семінарії були найбільш підготовленими до ведення занять в початкових школах, добре знали навчальні програми і підручники училищ, були достатньо компетентними з основних предметів, що викладались у школі. Істотною відмінністю цього навчального закладу було практичне ознайомлення його вихованців з навчально-виховною справою народних шкіл завдяки зразковій школі, що діяла при семінарії. Учнями і випускниками вчительської семінарії в основному селяни, які були переважно вихідці із селянських родин, тож вони добре знали побут сільського населення, його духовні та матеріальні потреби, а це, відповідно, сприяло успішній постановці навчально-виховної справи. Проте, скрутне матеріальне становище семінарії, відсутність належної загальноосвітньої бази, неусвідомлення державними чиновниками ролі вчителя у поступі тодішнього суспільства гальмували розвиток педагогічної освіти в Поділлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (ДАВіО). – Ф.-13. – Оп. 1. – Спр. 2. – 253 арк.
2. ДАВіО. – Ф. Р-13. – Оп. 1. – Спр. 5. – 186 арк.
3. ДАВіО. – Ф. Р-13. – Оп. 1. – Спр. 6. – 198 арк.
4. ДАВіО. – Ф. Р-13. – Оп. 1. – Спр. 7. – 187 арк.
5. ДАВіО. – Ф. Р-13. – Оп. 1. – Спр. 17. – 24 арк.
6. ДАВіО. – Ф. Р-13. – Оп. 1. – Спр. 36. – 23 арк.
7. ДАВіО. – Ф. Р-13. – Оп. 1. – Спр. 48. – 414 арк.
8. ДАВіО. – Ф. Р-230. – Оп. 1. – Спр. 32. – 477 арк.
9. ДАВіО. – Ф. Р-230. – Оп. 1. – Спр. 1279. – 255 арк.
10. ДАВіО. – Ф. Р-256. – Оп. 1. – Спр. 634. – 772 арк.
11. Об учреждении учительских семинарий в городах: ... и в селе Потоках, Винницкого уезда, Подольской губ. // Циркуляр по управлению Киевским учебным округом. – 1908. – № 6. – С. 232–233.
12. По вопросу об образовательном цензе учителя пения в учительских семинариях / Циркуляр по Киевскому учебному округу. – 1902. – № 9. – С. 458.
13. Тарнавский, А. Об учительских семинариях / А. Тарнавский // Русская школа. 1901. – № 1. – С. 135–147.

REFERENCES

1. Derzhavnyy arkhiv Vinnytskoyi oblasti (DAViO). – F. R-13 – Op. 1. Spr.2. – 253 ark.
2. DAViO. F. R, 13. Op. 1. Spr. 5. – 186 ark.
3. DAViO. F. R-13. Op. 1. Spr. 6. – 198 ark.
4. DAViO. F. R-13. Op. 1. Spr. 7. – 187 ark.
5. DAViO. F. R-13. Op. 1. Spr. 17. – 24 ark.
6. DAViO. F. R-13. Op. 1. Spr. 36. – 23 ark.
7. DAViO. F. R-13. Op. 1. Spr. 48. – 414 ark.
8. DAViO. F. R-230. Op. 1. Spr. 32. – 477 ark.
9. DAViO. F. R-230. Op. 1. Spr. 1279. – 255 ark.
10. DAViO. F. R-256. Op. 1. Spr. 634. – 772 ark.
11. Ob uchrezhdenii uchitelskikh seminarii v gorodakh: ... i v sele Potokakh, Vinnytskoho uyezda, Podolskoi hub. [About the establishment of teachers' seminaries in the cities: ... and in the village of Potokah, Vinnytsia Uyezd, Podolskaya Gubernia]. Tsyrkuliar po upravleniiu Kievskim uchebnym okruhom. 1908. № 6. P. 232–233.
12. Po voprosu ob obrazovatelnom tsenze uchitelia peniia v uchitelskikh seminariiakh [About the educational qualification of the singing teacher in teachers' seminaries] TSYrkuliar po Kievskomu uchebnomu okruhu. 1902. № 9. P. 458.
13. Tarnavskii, A. Ob uchitelskikh seminariiakh [About teachers' seminaries] A. Tarnavskii. Russkaia shkola. 1901. № 1. P. 135–147.

Стаття надійшла в редакцію 27.08.2017 р.